

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 441-463.
Geliş Tarihi-Received: 27.03.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 06.05.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1271502

Pir Sultan'ın Deyişlerinde Kültürel Belleğin İzleri

Traces of Cultural Memory in Pir Sultan's Deyiş

Kıymet KAYA*

Öz

Anadolu kültüründe önemli bir yere sahip sözlü edebiyat ürünü olan deyişler, Alevi-Bektaşî toplumunun mitolojisi, inanç yapısı, ritüelleri, maruz kaldıkları katliamlar ve yaşam tarzı gibi unsurlara değinmektedir. Alevi-Bektaşî toplumunun kültürel belleğinin önemli koruyucularından birisi olan bu ürünlerin, geçmişte şahit olunan olayların ve ritüellerin unutulmasının önüne geçerken, aynı zamanda Alevi-Bektaşî kimliği oluşturmada bir araç görevi de üstlenmesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı Banazlı Pir Sultan'a ait deyişler aracılığıyla Alevi-Bektaşî kültürü, inancı ve kimliğinin aktarılmasını tespit etmektir. Bu amaç çerçevesinde İbrahim Aslanoğlu'nun *Pir Sultan Abdallar* (1997) adlı eserinde yer alan Banazlı Pir Sultan'a ait 161 deyiş incelenerek Alevi-Bektaşî kültürüne ait kültürel bellek izlerini taşıyan kelimeler tespit edilmiştir. Söz konusu kelimeler içerik analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve dinî kavram ve şahıslar, tasavvufla ilgili motifler ve Şah kavramı başlıkları altında kategorilere ayrılmıştır. Analiz sonucunda Pir Sultan'ın deyişlerinde dinî kavram ve şahıslar kategorisinde sıklıkla yer alan "Allah, Muhammed ve Ali" kavramları ile Alevi-Bektaşî toplumunun inanç yapısının şekillenmesine, kendi öğretilerine ve değerlerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Tasavvufla ilgili motifler kategorisinde yer alan, "On İki İmamlar", "Hacı Bektaş Veli", "talip, derviş, âşık, abdal, zâkir", "er, eren, erenler, veli, evliya", "Zülfikar", "cem, ayin-i cem", "sema, semah", "musahip, yol kardeşi, ahretlik", "Kerbela katliamı", "Kırklar, Kırklar Meclisi", "elma" ve "eşik" kavramlarının Alevi-Bektaşî kültürünü ve kimliğini nesilden nesile aktarmada yardımcı olan ve ritüellerde sıklıkla kullanılan kavramlar olduğu saptanmıştır. Son kategori olan "Şah" kavramının ise insanların kendilerini ve dünyayı daha iyi anlamalarına yardımcı olan felsefi bir kavram olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Alevi-Bektaşî toplumunun dayanışmasını sağlayan bu deyişlerin zengin bir kültürel bellek mekânına sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pir Sultan, deyiş, Alevi-Bektaşî kültürü, kültürel bellek, kültürel kimlik.

Abstract

Deyiş -Alevi folk poems- are a type of oral literature that hold an important place in the culture of Anatolia. They touch upon various elements of Alevi-Bektashi community such as mythology, belief system, rituals, massacres suffered, and lifestyle. As one of the important guardians of the cultural memory of the Alevi-Bektashi community, these products prevent the forgetting of events and rituals of the past, while also serving as a means of forming the Alevi-Bektashi identity. The purpose of this study is to determine how the culture, belief, and identity of the Alevi-Bektashi community is conveyed through the deyiş of Banazlı Pir Sultan. To this end, 161 deyiş belonging to Banazlı Pir Sultan, which are included in İbrahim Aslanoğlu's work "*Pir Sultan Abdallar*," were analyzed to identify words that bear traces of the

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Kocaeli/Türkiye, e-posta: kiymet.kaya@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3912-859X.

cultural memory of the Alevi-Bektashi community. The identified words were then categorized through content analysis, under the headings of religious concepts and figures, motifs related to Sufism, and the concept of "Shah". The analysis revealed that the concepts of "Allah, Muhammed, and Ali," frequently found in the category of religious concepts and figures, were shaping the belief system, teachings, and values of the Alevi-Bektashi community. The category of motifs related to Sufism included terms such as "Twelve Imams," "Hacı Bektaş Veli", "aspirant, dervish, lover, abdal, zâkir", "er, eren, erenler, veli, saint", "zülfikar", "cem, ayin-i cem", "sema, semah", "musahip, road brother, afterlife", "Karbala massacre", "Kırklar, Kırklar Council", "apple" and "threshold" which are frequently used in rituals and help transfer the culture and identity of the Alevi-Bektashi community from generation to generation. The final category, "Shah" was found to be a philosophical concept that helps individuals understand themselves and the world better. Moreover, it was determined that these "deyişler," which contribute to the solidarity of the Alevi-Bektashi community, have a rich cultural memory space.

Keywords: Pir Sultan, deyiş, Alevi-Bektashi culture, cultural memory, cultural identity.

Giriş

Kültürel bellek, kolektif bellek veya toplumsal hafıza kavramları, toplumların geçmişlerindeki olayları, deneyimleri, gelenekleri, inançları ve değerleri hatırlama, koruma ve aktarma süreçlerini ifade etmek için kullanılan kavramlardır. Son zamanlarda kültürel bellek, farklı disiplinler tarafından disiplinlerarası bir yaklaşımla benimsenen ve toplumların ürünlerini tekrarlar yardımıyla canlı tutarak bu ürünlerin kuşaktan kuşağa devamını ve aktarımını hedefleyen kültürel kimlik oluşumunda önemli bir rol oynayan toplumsal bellek türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda geçmişteki ritüellere, inançlara, acılara ve maruz kalınan katliamlara baktığımızda toplumlara ait kültürel bellek izlerini ve ortak kimliğin göstergelerini görmekteyiz. Gündelik yaşamın ötesinde bir özelliğe, bir ritüelliğe sahip olan toplumlar, toplumsal kimliklerini korumak, kültürel kimliğini sürdürmek, kuşaklar arası aktarımını ve devamını sağlamak adına bir bellek türüne ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla toplumların kimliğini oluşturan değerler, inançlar, gelenekler, ritüeller, olaylar ve diğer kültürel unsurlar, toplumun belleği olarak da adlandırılan kültürel bellek içerisine kaydedilerek kültürel devamlılık sağlanmaktadır (Akın, 2018, s. 104). Bu devamlılığı ise Jan Assman'ın "*Uzman Taşıyıcılar*"¹ olarak adlandırdığı sanatçılar yapmaktadır. Alevi inanç sisteminde de ritüel merkezli görevleri ile kültürel belleğin koruyucusu ve aktarıcısı olarak geçmişten günümüze geleneği taşıma rolünü üstlenen geleneksel ve kurumsal yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar, Alevi toplumunun kültürel mirasının korunmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin bu yapılardan bazıları dedelik, rehberlik, musahiplik, düşkünlük, âşıklık, zâkirlik ve ozanlık müesseseleridir. Alevi-Bektaşî sahasınca "*Seyyid Nesîmî, Derviş Muhammed Yemînî, Fuzulî, Şah İsmail Hatâ'î, Viranî, Pir Sultan ve Kul Himmet*" "*Yedi Ulu Ozan*" veya "*Yedi Ulular*" olarak benimsenmiş şairlerdir (Gölpınarlı & Boratav, 2010, s. 10). Yedi Uluların özelliği, Alevi-Bektaşî öğretilerini sözleriyle halka aktaran ve kendi zamanlarının sözlü edebiyatını bizlere ulaştıran dedeler, zâkirler, ozanlar ve şairler olmalarıdır.

Şiirlerden ve halk rivayetlerinden çıkarılan bilgilere göre "*Yedi Ulu Ozan*" dan birisi olan "*Pir Sultan*"² Horasan bölgesinden gelerek Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Çırçır bucağına bağlı Banaz Köyü'nde yaşamıştır (Öztelli, 1985, s. 29). Pir Sultan'ın "*O ruh girdi bana Haydar dost dedi/Yaradan'dan nasibini istedi*" mısralarından asıl adının Haydar olduğu anlaşılmaktadır (Bezirci, 1994, ss. 54-55). Pir Sultan'ın doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir, ancak 16. yy' da yaşadığı kabul görmektedir. Soyuna konusunda halk

¹ Jan Assman, kültürel belleğin özel taşıyıcıları olarak nitelendirdiği kelt ozanları, griot'lar, rahipler, öğretmenler, yazarlar, filozoflar, mandarinler gibi gelenek aktarıcı sanatçılar için "*Uzman Taşıyıcılar*" terimini kullanmıştır (Assmann, 2018, s. 62).

² Çalışmaya konu olan "*Pir Sultan*" mahlaslı şair.

katındaki inanışlara göre Pir Sultan “Zeynel Dede’m özüm ayrılmaz dardan” dizesiyle Hz. Ali’nin torunu İmam Zeynel Abidin soyundan geldiğine işaret etmektedir. Ayrıca Yemen ve Hz. Muhammed’in soyundan gelme iddiasının yanında şiirlerinden birisinde “Benim aslım Horasan’dan Hoy’dandır” demektedir.

“Benim aslım Horasan’dan Hoy’dandır
Tanrının aslanı Ali nurdandır
Kırlara serçemesin pirim Ali
Cümlemizden ulusun Kızıl Deli” (Gölpınarlı & Boratav, 2010, s. 34).

Pir Sultan, Anadolu Alevi-Bektaşî toplumunu yüzyıllardır derinden etkileyen tartışmasız en önemli halk ozanlarından bir tanesidir. Alevi-Bektaşî edebiyatının Alevilikteki “Yedi Ulu Ozan” dan birisi olarak kabul edilen, Türk edebiyatının önemli şairlerinden olan Pir Sultan, önce Anadolu olmak üzere engin bir coğrafyada bilinen, kişiliğiyle ve yaşamıyla halkın gönlünde destanlaşan, erkânına, ikrarına, dostuna ve davasına sonuna kadar bağlı kalmış bir yol ulusudur. Ayrıca, Alevi kültür ve düşünce dünyası içerisinde kendisine has konumu ve özellikleriyle başlı başına bir çizgisi olan, söylemi oldukça güçlü bir ozandır. Toplumsal hafızanın yansıması olarak sunulan, birikimi acılarla yoğrulan, sazı da sözü de son derece güçlü olan Pir Sultan’ın deyişleri Alevi-Bektaşî kültürü ve inançlarıyla temellenmiş konular ortaya koymuştur. O, deyişlerinde yer alan sözleriyle yeni bir dünya düzeni yaratmıştır. Yeni dünya düzenine olan sarsılmaz inancını ise siyasal, sosyal ve ekonomik olarak bozulan düzene, uygulayıcıları olan Hızır Paşalara, kadırlara, müftülere ve hatta padişaha karşı çıkarak göstermiştir (Gölpınarlı ve Boratav, 2010, s. 115). İncasında, duygusunda, ifadesinde gerçekçi ve samimi ifadeler kullanan Pir Sultan, bilhassa başından geçenleri dile getirirken büsbütün şairleşmiştir (Gölpınarlı, 1953, s. 18). Pir Sultan, deyişlerinde sadece soyut temalar kullanan bir şair değildir. O, gönül verdiği mezhebin inançlarını, dünya görüşünü yansıtmak veya derinleştirmek için çaba harcamış; yaşamının farklı yönlerini, kavgalarını, özlemine, acılarını ve tecrübelerini yansıtan somut eserler ortaya koymuştur (Fuat, 1999, s. 7). Aslanoğlu’na göre (1997,s.5), Pir Sultan, Alevilik kültürüne büyük bir sevgiyle bağlı olan, Ali ve On İki İmam sevgisiyle sarhoş, Alevilik kültürünü açık ve anlaşılır bir dille anlatan, kendi halinde bir yaşam sürdürmek için çaba gösteren coşkulu, yetenekli -bir başka deyimle- kudretli bir saz şairidir.

Alevi kültürünün en önemli aktarıcısı olarak kabul edilen deyişler, öz Türkçede ozanlar veya âşıklar tarafından bağlama eşliğinde söylenerek, semahla birlikte hareketli ya da ağır bir şekilde icra edilmektedir. Geçmişten bugüne yaşam koşullarına göre şekillenen sözlü ve yazılı kültürle birlikte, Alevi inancının şiirsel olarak müzikle birleştiği form olan bu deyişler, Alevi inancının ilkelerini anlatan öğüt verici, öğretici ve tasavvufi özellikler taşıyan söz ve bestelerdir. Günümüzde yaygınlaşarak kabul gören deyişler, Erol’a göre (2005, s.63), Alevi sözlü kültürü, geçmiş kuşaklardan gelen bilgileri hatırlama, koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda başarılı bir çalışma yürüttüğü için yüzyıllar boyunca varlığını sürdürebilmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada, Alevi- Bektaşî kültürel kimliğinin Banazlı Pir Sultan’a ait deyişlerde ortaya çıkarılan kategorilerdeki kelimelerin sıklıkları ele alınacak; Alevi-Bektaşî kültürü, inancı ve kimliğinin tanımlanması ve aktarılması kelimeler üzerinden nasıl yeniden üretildiği disiplinlerarası bir yaklaşımla incelenecektir. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Alevilik, sözlü kültür, deyişler, deyişlerde kültürel bellek ve kültürel kimlik oluşumuna yönelik kavramsal çerçeve incelenecek ve temel kavramlar tartışılacaktır. Alevi kültürel kimliği ve kültürel kimlik oluşumunda Pir Sultan’ın deyişlerinin rolü ise ikinci bölümde ele alınacaktır.

Çalışmada; Pir Sultan'ın deyişlerinde sıkça geçen "dini kavram ve şahıslar", "tasavvufufla ilgili motifler" ve "şah" kavramı olarak belirlenen üç temel kategori içerik analizinde sık başvurulan "kategorisel analiz" tekniğiyle incelenecektir.

Kuramsal Çerçeve

Alevilik, Sözlü Kültür ve Deyişler: Anadolu'da Köklü Bir Etkileşim

Alevilik, Anadolu'da kökleri Orta Asya'ya dayanan, kendine özgü bir din anlayışı, kültürü ve inanç sistemi ile tanınan bir topluluktur. Alevi toplumu, sözlü kültürün önemli bir parçasıdır. Sözlü kültür ise, insanlar arasında bilgi, inanç ve davranışlar gibi konuların doğrudan dilden aktarma yoluyla geçtiği bir kültürel mirastır ve Alevi toplumunun bu mirası sürdürmesi, onun geleneksel değerlerini ve kimliğini koruyabilmesi açısından çok önemlidir. Bu nedenle sözlü kültür, Alevi toplumunun kültürel belleğinin önemli bir parçasıdır.

Anadolu farklı kültürleri, inançları, sosyal yaşam tarzlarını ve dini öğretileri içinde barındırmaktadır. Anadolu'ya göç eden topluluklar eski inanışlarını karşılaştıkları yeni kültür ve inançlarla harmanlayarak senkretik bir inanç sistemi oluşturmuşlardır. Alevi toplulukları da çok yapıllı gelenekler ve inançlar üzerine kurulu birçok farklı heteredoks gruptan oluşmuştur. Alevilerin inanç düzeninde İslam'ın kurallarına ne tümüyle karşı çıkılır ne de onlar tümüyle kabul edilir. Yani Alevilik, İslam'ın farklı bir yansıması olarak, senkretik dini inanç özelliğine dayandırılır. Bu doğrultuda ise Alevilik hakkında eksiksiz ve kesin bir tanım yapmak güç hâle gelmektedir. Erol'a göre (2010, s. 41), Alevi topluluğu zaman ve mekâna bağlı olarak kendisine referans yaptığı unsurları, hem 'birliğini korumak' hem de parçalanma olarak düşünülmemesi gereken 'farklılıklarını' vurgulamak üzere önem sırasına göre dikkate almaktadır.

Aleviler, uzun yıllardan beri farklı ortamlarda ve farklı şekillerde kendi kimliklerini koruma mücadelesi veren bir topluluktur. Alevi toplumunun Aleviliği "Biz kimiz?" sorusuna çoklu cevaplarla karşılık vermesi nedeniyle, bu soru kolaylıkla cevaplanabilen bir soru değildir.

Aleviliğin kendine özgü, manevi ve Batnî boyutunu Şener şu sözlerle açıklamaktadır:

"Anadolu Aleviliği bir yaşam biçimidir. Anadolu'da Alevilik bir kültür olayıdır. Bir kimlik meselesidir. O dinsel olmaktan çok, irksal olmaktan çok, toplumsal bir akımdır. Bir hayat felsefesidir. Anadolu Aleviliği, Ali ve Ehlibeyt sevgisini, insan sevgisini, kardeşliği, hakça bölüşümü, eşitliği, her türlü toplumsal haksızlığa karşı olmayı kendine ilke edinmiş bir dünya görüşüdür. Bugün çağdaş demokratik teorilerin aradığı erdemleri Alevilik 700 yıldan beri Anadolu'da her türlü bağnazlığa karşı yılmadan mücadele vererek sürdürmektedir" (Şener, 1991, s. 131-132).

Aleviliğin bir yaşam felsefesi olduğuna dair görüşe sahip olanlar, Aleviliğin İslam ile olan bağlantısını kurmamakla birlikte, Aleviliğin kendi kültürel kimliklerini ortaya koyduklarını düşünürler. Kalkan, Malatya'da katıldığı bir cem evinde tanıştığı Mustafa dedenin bu konu hakkındaki görüşünü şu şekilde aktarmıştır:

"Alevilik bir inanıştan çok bir yaşama felsefesidir. Temelinde insan haklarını savunmak yatar. Bizde en büyük suç, günah, insan haklarına karşı işlenendir. İnsan hakları deyince biz din, dil, ırk ayrımı gözetmemeyi anlarız. Bu Alevilikte 'yetmiş üç milletin hepsine bir nazarla bakacaksın' sözüyle ifade bulmuştur. Bizim inancımıza göre bütün insanlar eşittir. Hangi milletten olursa olsun insan insandır. Bu temel ilke deyişlerimizde, nasihatlerimizde, dualarımızda döne döne işlenir" (Kalkan vd., 1991, s. 14)

Alevi geleneğinde, sözlü kültürün birçok farklı ürünü bulunmaktadır. Bu ürünler arasında Alevi deyişleri de önemli bir yere sahiptir. Özgün bir inanç biçimi yaratmış olan deyişler, dedelik, musahiplik, kirvelik gibi kurumsal yapılar hakkında bilgi verilmesine yardımcı olmuşlardır. 'Bir ölür bin diriliriz', 'yetmiş iki dil bizdedir', 'haram yemez itlerimiz', 'insan okudum', 'edep erkân bize doğru yol oldu' 'açılın kapılar Şah'a gidelim', 'Medet ya Ali' gibi ifadeler deyişlerde belirleyici başlıklar olmuştur. Bu başlıklar, içerisinde kültürel temaslar, siyasal ve toplumsal gelişmeler, sosyal ve mezhepsel yönelimlerle birlikte birçok bilgiyi bir arada barındırmaktadır. Alevi kimliğini şekillendiren unsurlardan biri olan deyişler, Alevilerin tepkilerini dile getirmede yardımcı bir rol oynarken aynı zamanda müzik ile inancın bütünleşmesini sağlamıştır. Çünkü deyişler, Alevi inanç öğretisinin kültürel kodlarını ve Alevi olmanın kanıtını bizlere sunmaktadır.

Alevi kültürü, yüzyıllar boyunca çeşitli sözlü müzik formları sayesinde varlığını sürdürmüştür. Son derece önemli bir iletişim ve aktarım aracı olan deyişler, söyleneni dinlemeyi, tekrarlamayı, yeniden yapılandırmayı ve sonra bağlantı kurmayı öğrettiği için Alevi toplumu için en önemli öğrenme araçlarıdır. Alevi-Bektaşî inancının kütüphanesi ve arşivi olan dedeler ve ozanlar, mesajlarını iletmek için deyişlerden yararlanmış ve bu nedenle deyişlerde verdikleri mesajları yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarmaya devam ettirerek günümüze kadar taşımışlardır (Akdeniz, 2013, s. 53). Ozanlar ve dedeler, toplumdaki haksız olay ve uygulamaları müzik formları aracılığıyla yansıtmak ve iletmek gibi bir misyona sahiptirler. Clarke'a göre (2000/1, s. 63), onlar sadece dinî bir şahsiyet ve müzisyen değil, aynı zamanda bir kültür taşıyıcısı olduklarından dolayı grubun hem kültürüne hem de kolektif hafızasına yaptıkları katkılarla toplumun önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilirler. Bu inanç sistemi içerisinde Alevilerin yaşamında minyatür bir örnek olarak kabul edilen cem adı verdikleri kendilerine has bir ritüelleri bulunmaktadır. Alevi-Bektaşî topluluğunun kimliklerinin yaşatıldığı fiziki mekânlar olan cem evleri toplulukla "bir" olunan yerlerdir (Özen, 2021, s. 99). Dûvaz, miraçlama, nefes ya da deyiş eşliğinde söylenen sözlerle müziğin ritmine uyarak mistik ve estetik hareketlerin yapıldığı bu yerlerde, gelenek aktarıcısı kimliğiyle orada bulunan genellikle manevi liderlerin, dedelerin ve ozanların yönettiği deyiş eşliğinde folklorik nitelikli bir dans türü olan semah dansı gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, Alevi toplulukları Ali merkezli bir inanç, sevgi ve bağlılıklarıyla ortak paydada buluşarak kültürel inançlarında, toplumsal yaşamlarında ve dinsel inançlarında farklılıklar taşıyan, bu durumu da bir zenginlik olarak benimsemiş bir düzene sahiptir. Alevi inancında sözlü kültür, inancın öğretilerinin aktarımında ve toplumun birlik ve beraberlik ruhunu pekiştirme açısından önemlidir. Alevi deyişleri, Anadolu'da köklü bir etkileşimin ürünüdür ve Anadolu'nun farklı kültürleriyle etkileşim içindedir. Gerek şiirler gerek türküler gerekse deyişler edebî eserlerin ana temalarının daha çok toplumsal olaylara, inanç kültürüne ve bunların yansımalarına dayandığı oldukça açıktır. Yüzyıllar boyunca toplum için kendini ifade etme işlevine hizmet etmişler ve etmeye de devam etmektedirler. Bu kendini ifade etme ise kalıcı olarak kalmıştır, çünkü kültürel unsurlar bu edebî eserler sayesinde nesilden nesile aktarılmaya devam ederek sürekliliğini koruyacaktır.

Alevi Kültürel Kimliği ve Kültürel Kimlik Oluşumunda Pir Sultan'ın Deyişlerinin Rolü

Alevi kültürel kimliği hem birlik hem de farklılıkların bir arada değerlendirildiği bir eksen üzerinde incelenebilir. Aleviler tarafından içselleştirilmiş ve sıklıkla tekrar edilen "Yol bir sürekin bin bir" deyişi Alevi topluluklarının kültürel kimliğindeki 'birlik' ve 'farklılık' kavramlarının önemini vurgulayan bir ifadedir. Aleviler, ortak bir 'biz' çatısı

altında birleşen bir 'yol' un, yani Ali sevgisi ve manevi-ahlaki değerlerin olduğunu, ortak bir yol üzerinde, farklı Alevi uygulamalarının ve yorumlarının varlığının söz konusu olduğunu kabul ederler (Akdeniz, 2013, s.133).

Alevi geleneği, ağırlıklı olarak yerel meselelere dayanan ve 'söz konusu bölgenin yaşam koşullarının bir sonucu olarak oluşan insan ilişkilerini temsil eden' temalardan oluştuğu için bu aynı zamanda topluluğun ortak bir özelliğidir (Eyuboğlu, 1991, s. 85). Özellikle sözlü eserler, Alevi toplumunun yaşam deneyimleri ve gelenekleri ile çok yakından bağlantılıdır. Grubu sürdürmek ve iletişim için kullanılan sofistike ve eleştirel bir araç olmaları bakımından, topluluk içinde oldukça faydalı iletişim araçları olarak görülmektedirler. Alevi kültürel kimliğinin geçmişten şimdiye kadar dinamik kalabilmesindeki neden, cem törenlerindeki davranış, müzik ve deyişler eşliğinde gerçekleştirilen semah, törenlerde yapılan ritüeller önemli rol oynamaktadır. Ritüellerdeki kodlamalar aracılığıyla oluşturulan kültürel bellek sayesinde kültürel kimliğin aktarılması sağlanmaktadır (Kaplan, 2020, s. 117).

Alevilerde kültürel kimlik oluşumunda önemli bir rol üstlenen ideolojik bir kimliğe sahip ozanlar, toplumlarının sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlarının yanı sıra inanç, düşünce ve kültürel yapılarını da eserlerinde ifade etmektedir. Alevi ozanların şiirlerinde Alevi inançları, ritüelleri, tarihsel geçmişi ve kültürel yapısı görülmektedir. Bunun yanı sıra, ozanlar aynı zamanda toplumlarının güncel sorunlarını da ele almışlardır. Erol'a göre (2009, s. 108), ozanlar o dönemdeki toplumsal sorunları, inançları ve düşünceleri ifade etme güçlerine sahiptir. Aynı zamanda ozanlar, deyişlerde yer alan bilgileri aktarma, koruma ve bu bilgileri belleklerinde koruyarak yeni nesillere aktarma görevini üstlenirler. Dolayısıyla Pir Sultan'ın deyişlerinde yer alan sözler de insanların hayatlarına yön veren değerlerin ve inançların, toplumsal zihniyetteki yerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, deyişlerin çeşitli toplumsal zihniyet dönemlerinin ifade biçimleriyle geçmişle bugün arasında bir köprü görevi gördüğünü söyleyebiliriz. Günümüzde deyişlerin söyleyiş biçimleri, zaman içerisinde değişse de bugün hâlen Alevi kültürünün önemli bir parçasıdır ve birçok sanatçı tarafından korunarak yaşatılmaktadır. Toplumsal hafızanın yansımaları olarak sunulan, birikimi acılarla yoğrulan, sazı da sözü de son derece güçlü olan Pir Sultan'ın deyişlerinde işlediği konular Alevi-Bektaşî kültürü ve inançlarıyla temellenmiştir (Avcı, 2012, ss. 15-19). Deyişlerinde, Anadolu'nun tarihî, kültürel ve sosyal dokusuna, halkın yaşadığı sorunlara, baskılara ve zulümlere dair geniş bir yelpaze bulunmaktadır. Pir Sultan'ın deyişleri, Alevi-Bektaşî geleneğiyle bağlantılıdır ve Anadolu halkının kolektif belleği ve toplumsal zihniyetinin yansımaları olarak okunabilir.

Metodoloji

Araştırmanın amacı ve soruları

Pir Sultan'ın deyişlerindeki mesajların tam olarak anlaşılabilmesi için, "Pir Sultan deyişlerinde insanlara aslında neler anlatmak istiyordu?" sorusunun cevabı kadar "İnsanlar Pir Sultan'ın deyişlerinde neler buldu?" sorusunun cevabı da önem arz etmektedir. Pir Sultan'ın deyişleri, Anadolu'nun tarihi ve kültürel mirasının önemli bir parçası olarak kabul edilir ve onun deyişleri, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşamış halkların ortak kültürel belleğine dair önemli ipuçları sağlar. Bu çalışmada, Pir Sultan'ın deyişlerinde yer alan Alevi kültürü ve inancı, ritüeller, acı ve katliam gibi unsurların kültürel bellekteki izlerini disiplinlerarası bir yaklaşımla analiz etmek amaçlanmaktadır. Bu temel amaçlardan hareketle çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranacaktır:

1. Pir Sultan'ın deyişlerinde hangi kültürel öğeler ve semboller yer almaktadır?
2. Alevi öğretisini yaşatabilmenin en önemli gereci olan sözlü kültür ürünü olan Pir Sultan'ın deyişleri kültürel bellek izlerini taşıyor mu?
3. Pir Sultan'ın deyişleri kültürel bellek izlerini taşıyor ise Alevi-Bektaşî ritüellerini yaşatmaya ve nesilden nesile aktarmaya katkı sunmakta mıdır?
4. Pir Sultan'ın deyişleri, kültürel bellek aracılığıyla toplumsal kimliğin yeniden kurulmasına katkı sağlamakta mıdır?

Araştırmanın Örnekleme ve Yöntemi

Çalışmada İbrahim Aslanoğlu'nun "*Pir Sultan Abdallar*" adlı eseri örneklem olarak belirlenmiştir. Yazar, 40 yıl boyunca Türkiye'nin birçok köyünde araştırmalar yaparak, elde ettiği verileri ve belgeleri karşılaştırarak bu kitabını oluşturmuştur. Bu eser, Pir Sultan Abdallar'ın hayatı, düşünceleri, şiirleri ve etkileri gibi konuları ele almakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî ve siyasi yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Aslanoğlu'nun eseri, Türk kültürü ve tarihi açısından da önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserde sunulan veriler, Pir Sultan ve onun dönemi hakkında daha önce bilinmeyen birçok detayı ortaya koymakta ve bu nedenle akademik çalışmalar için de önemli bir kaynak unsuru teşkil etmektedir. Ayrıca eserde sunulan bilgiler, Pir Sultan'ın kültürel mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından da önem arz etmektedir.

Aslanoğlu, bu çalışmasında Pir Sultan'a atfedilen şiirlerin aslında kaç farklı şaire ait olduğu konusunu ele almış ve altı farklı Pir Sultan şahsiyeti üzerinde durmuştur. Aslanoğlu, altı şaire ait -şüpheli olanlar da dâhil- olmak üzere 439 şiire yer verirken, Banazlı Pir Sultan'a ait olduğu düşünülen şiirlerin sayısının ise 161 olduğunu belirtmiştir (Aslanoğlu, 1997, ss. 89-234). Çalışmada çözümleme birimi olarak Banaz'da yaşayan Pir Sultan'a ait 161 deyiş nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu analizde, eserde yer alan 161 deyiş bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu işlemin ardından deyişler kategoriler halinde sınıflandırılmış ve toplam 454 deyiş içerisinde yer alan 958 kelimenin içerikleri analiz edilmiştir. Bu yöntem, içerik analizinde sık kullanılan bir teknik olan "kategorisel analiz" tekniği olarak adlandırılır. Kategorisel analiz, bir mesajın içeriğinin anlaşılması için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, mesajın belli birimlere bölünmesi ve bu birimlerin belirli kriterlere göre gruplandırılması ile gerçekleştirilir. Kategorileştirme işlemi, mesajların kodlanmasını veya anlamlarının işlenmesini gerektirir (Bilgin, 2006, s. 19). Bu işlemin sonucunda çalışmada sunulan kelime sıklığı verileri bu listeden elde edilmiştir. Bu nedenle, çalışmada kullanılan yöntem, deyişlerin kategoriler halinde sınıflandırılması ve her kategorinin içeriğinin ve kelime sıklığının analiz edilmesi üzerine kuruludur. Bu sayede, deyişlerin içerikleri daha sistematik bir şekilde analiz edilebilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Tablo 1. Kültürel Bellek İzlerini Taşıyan Pir Sultan'a Ait Deyişlerin Kategorilere ve Kelime Sıklığına Göre Nicel Analizi

Pir Sultan'ın Deyişlerinde Sıkça Geçen Dini Kavram ve Şahıslar	Deyiş Sayısı	Kelime Sıklığı
Allah	100	186
Muhammed	35	65
Ali	63	174

Muhammed-Ali	23	50
Allah, Muhammed ve Ali/Hak- Muhammed- Ali üçlemi	6	14
Toplam	227	489
Pir Sultan'ın Deyişlerinde Tasavvufla İlgili Motifler		
On İki İmamlar	37	122
Hacı Bektaş Veli	13	29
Talip, Derviş, Âşık, Abdal, Zâkir	31	63
Er, Eren, Erenler ve Veli, Evliya	62	128
Zülfikar	11	13
Cem, Ayin-i Cem	14	17
Sema, Semah	6	8
Musahip, Yol Kardeşi, Ahretlik	3	13
Kerbela Katliamı	5	6
Kırklar, Kırklar Meclisi	16	20
Elma	2	3
Eşik	4	4
Toplam	204	426
Pir Sultan'ın Deyişlerinde Şah Kavramı	23	43
TOPLAM	454	958

Pir Sultan'ın deyişlerinde sıkça geçen dinî kavram ve şahıslar, tasavvufla ilgili motifler ve Şah kavramına dair başlangıçta 161 deyiş incelenmiş, ancak tablo 1'de görüldüğü üzere bu sayı daha sonra 454'e çıkmıştır. Bunun nedeni ise yukarıdaki kavramların farklı deyişlerde birden fazla tekrarı olmasından kaynaklanmaktadır.

Pir Sultan toplam 227 deyişinde 489 defa tekrar eden dinî kavram ve şahıslara yer vermiştir. Bunlar, Allah (100), Muhammed (35), Ali (63), Muhammed ve Ali (23) ve Allah, Muhammed ve Ali (6) deyişte yer almaktadır. Dini kavram ve şahıslarla ilgili kullanılan kelimelerin sıklıkları ise şu şekildedir. Allah (186), Muhammed (65), Ali (174), Muhammed ve Ali (50) ve Allah, Muhammed ve Ali (14) defa tekrar edilmiştir.

Pir Sultan 100 deyişinde "Allah"ın adına ve onun yerine geçen veya aynı anlama gelen "Hakk, Rabb, Tanrı, Hû, Huda, Bâri Hüda, Mevlâ, Yaradan ve Rahman" kelimelerini; tasavvufta yine mecazî olarak Allah demek olan "Didar ve Elif" kelimelerini (Deligöz, 2007, s. 415) toplam 186 defa kullanmıştır. Bu sayılar içerisinde Allah-Muhammed-Ali/Hak- Muhammed-Ali'nin birlikte anıldığı deyişler dâhil edilmemiştir. O, Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine olan inancını deyişleriyle ifade eder. O'nun deyişlerinde Allah, insanlara merhametli ve bağışlayıcı bir yaratıcı olarak tasvir edilir. Ayrıca, Allah'ın adaleti, hikmeti ve kudreti de sık sık vurgulanmaktadır.

Örnekler:

*"Elif" tir doksan bin kelâmın başı
Var Hakk'a şükreyle be'yi neylersin
Arıdırsan kalbin evini arıt*

Yüzünü yumağa suyu n'eylersin" (Aslanoğlu, 1997, s. 145, 65. şiir / 1.dörtlük).

“Yeyip yediren bir âdem,
Eksik etmez **Bâri Hüda**’m.
Gök ekine misal âdem,
Anı eken biçer bir gün” (Aslanoğlu, 1997, s. 214, 140. şiir / 2. dördlük).

“Şah’ımın ırmağı aktır
Lezzeti şekerden çoktur
Bir **Allah**’tan büyük yoktur
Hak dedim durdum yalnız” (Aslanoğlu, 1997, s. 230, 157. şiir / 4. dördlük).

Pir Sultan’ın 35 deyişinde 65 defa tek olarak “Muhammed” den bahsedilmiştir. Bu sayılar içerisine Muhammed ile Ali’nin birlikte anıldığı deyişler ile Allah-Muhammed-Ali’nin birlikte yer aldığı deyişler dâhil edilmemiştir. Bu deyişler üzerinde ayrıca durulacaktır. Pir Sultan’ın şiirlerinde bahsettiği Muhammed, Allah’ın sevgili kulu olan peygamber Hz. Muhammed’dir. Fakat Pir Sultan deyişlerinde Hz. Muhammed’den söz ederken Muhammed diye söz etmiştir. Pir Sultan, yalnızca Muhammed’in yer aldığı mısralara göre Muhammed’i şu şekilde dile getirmiştir: Muhammed mürşittir. Hacı Bektaş Veli, Muhammed neslindedir. Davet gününde Muhammed Mirac’a gitmiş ve Mirac’dan inmiştir. Muhammed şeriat yolunu açmıştır. Cebrail Muhammed’e rehber olmuştur. Din Muhammed dinidir. Muhammed on sekiz bin alemin Mustafası’dır. Muhammed’e salavat verenin dilekleri kabul olmaktadır. Muhammed’e imdada gelmişlerdir. Şöyle ki Pir Sultan’ın deyişlerinde, Muhammed’in adı, genellikle övgü ve saygıyla anılmaktadır. Muhammed’in adı deyişlerde sıklıkla geçmekte ve onun hayat ve öğretileri, İslami değerlerin ve ahlaki ilkelerin anlatımında önemli bir role sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Örnekler:

“**Mürşidim Muhammed** buldum yolumu
Rehberim Ali’dir verdim elimi
Tığbend ile bağladılar belimi
Erenler sırrına erdim bu gece” (Aslanoğlu, 1997, s. 94, 6. şiir/2. dördlük).

“**Muhammed** dinidir bizim dinimiz
Tarikat altında geçer yolumuz
Cebrail Emin’dir hem rehberimiz
Biz müminiz mürşidimiz Ali’dir” (Aslanoğlu, 1997, s. 161, 82. şiir/4. dördlük).

Pir Sultan 63 deyişinde 174 defa tek olarak “Ali” den bahsetmiştir. Pir Sultan bazı deyişlerinde Ali’den “Şah-ı Merdan³” ve “Tanrı’nın Aslanı” diye söz etmektedir. Bu sayılar içerisine bu ifadeler de dâhil edilmiştir. Fakat bu sayılar içerisine Muhammed ile Ali’nin birlikte anıldığı deyişler ile Allah-Muhammed-Ali’nin birlikte anıldığı deyişler dâhil edilmemiştir. Pir Sultan’ın deyişlerinde Ali diye bahsettiği kişi, Hz. Muhammed’in İslam’a davetini kabul eden ilk kişi Hz. Ali’dir. Fakat Pir Sultan deyişlerinde Hz. Ali’den söz ederken Ali diye söz etmiştir. Pir Sultan, arı ve duru Türkçesiyle Ali’nin birçok yönünden bahsetmiştir. Yalnızca Ali’nin yer aldığı mısralara göre Ali’yi şu şekilde dile getirmiştir: “Kırklar Meclisi’nde üzümü onlarla birlikte yiyen, cümle dillerde söylenen, cümle günahlardan geçen, Yezid’e batın kılıcını çalan, Tanrı’nın aslanı, Allah’ın dostu ve gaziler başı” olarak belirtmiştir. Şöyle ki, Pir Sultan, deyişlerinde Ali’ye olan sevgisini sık sık dile getirmektedir. Pir Sultan’ın Ali’yi övmesi, onun Anadolu’da etkili bir dini ve

³ “Mertlerin şahı” meâlinde Hazret-i Ali Radiyallahü anh’ın bir nâmı. (Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, 2023).

kültürel figür hâline gelmiş olan Alevi-Bektaşî inancıyla bağlantılı olabilir. Alevi-Bektaşî inancında Ali'ye gönülden bağlılık önemli bir yer tutar. Alevilikte Ali'ye olan sevgi ve saygı, bütün inançların ortak noktasıdır ve tüm Alevi topluluklarını birleştiren bir unsurdur (Erol, 2010, s. 41). Ali'ye büyük saygı duyulur ve onun öğretileri ve kişiliği bu kültür üzerinde önemli bir rol oynar. Aleviler, Ali'ye attıkları kutsallık ve olağanüstü misyonlarla, kültürlerinde uzun yıllar boyunca yaşatmışlardır (Dursun, 2017, s. 68). Onun adaleti, dürüstlüğü, cesareti ve sevgisi, Pir Sultan'ın deyişlerinde vurguladığı özellikler arasında yer almaktadır. Ayrıca, Pir Sultan'ın deyişlerinde, Ali'ye olan sevgisi, sadece bir dini sevgi olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir sevgi olarak da ifade edilmektedir.

Örnekler:

*“Ali'dir cümle dillerde söylenen,
Kispetini krallardan bürünen,
Cebrail'e nur içinde görünen,
Allah bir Muhammet Ali'dir Ali”* (Aslanoğlu, 1997, s. 107, 20. şiir/2. dördlük).

*“Pirimi sorarsan Ali'dir Ali
Altından çakılmış Düldül'ün nalı
Kim sürdü kuyuda kırk arşın yolu
Bu yolun erkanın bilenler gelsin”* (Aslanoğlu, 1997, s. 145, 64. şiir/3. dördlük).

*“Pir Sultan'ım hile katmaz aşına
Yol ehlinin karıştırmaz işine
Cihanı cem'eyledi hep başına
Tanrı'nın Aslanı Ali geliyor”* (Aslanoğlu, 1997, s. 168, 89. şiir/6. dördlük).

*“Pir Sultan'ım şu dünyaya
Dolu geldim dolu benim
Bilmeyenler bilsin beni
Ben Ali'yim Ali benim”* (Aslanoğlu, 1997, s. 206, 132. şiir/1. dördlük).

Pir Sultan'ın 23 deyişinde 50 defa “Muhammed-Ali” özdeşliğinden bahsedilmiştir. Buna göre Muhammed-Ali kavramı, Muhammed ve Ali şeklinde anlaşılmamaktadır. Alevi inancına göre Muhammed- Ali tek bir varlıktır ve varlığın dışı Muhammed'i, içi ise Ali'yi temsil eder (Coşkun, 2015/I, s. 205). Bu kişiler, Allah'a yakınlaşmak ve hakikati bulmak için örnek alınan kişilerdir. Ayrıca, Alevi-Bektaşî inancında olduğu gibi, Pir Sultan da İslam peygamberi Muhammed'in yol göstericiliği ve Ali'nin önderliği ile aydınlanmayı ve gerçeği bulmayı savunmaktadır. Bu nedenle, Pir Sultan'ın deyişlerinde Muhammed ve Ali'ye sık sık atıf yapılarak, onların yüceliği dile getirilmektedir. Aşağıda yer alan örneklerde, Muhammed-Ali özdeşliğini vurgulayan deyişler yer almaktadır.

Örnekler:

*“Yayla senin, ova senin, il senin,
Sefil senin, geda senin, kul senin.
Muhammet Ali'ye giden yol senin,
Silebilse kalp evinin pasını”* (Aslanoğlu, 1997, s. 109, 22. şiir/5. dördlük).

*“Evvelin evveli Muhammed Ali,
Zâhir bâtın kerem Şah-ı Merdan'ın.
Tenimiz Muhammet, canımız Ali,
Cümle şad ü hurrem Şah-ı Merdan'ın”* (Aslanoğlu, 1997, s. 139, 58. şiir/1.dördlük).

“Kimse bahane bulmadı naklime,
Hak’tan gayrı nesne gelmez aklıma.
Düşünceğiz bir gayrılık iklime,
Mekânım yurdum **Muhammed Ali’dir**” (Aslanoğlu, 1997, s. 164, 85. şiir/3. dörtlük).

Pir Sultan 6 deyişinde 14 defa “Allah, Muhammed ve Ali/ Hak, Muhammed ve Ali” üçlemi birlikte anılır ve İslami inancın önemli unsurları olarak tasvir edilir. Aleviler inançlarının bu ana unsurunu, cem ibadetlerinde şu şekliyle çok açık ve net bir şekilde ifade ederler: “La ilahe illAllah, Muhammeden Resulullah, Aliyyen veliyyullah”. İnançlarının bütün yapısı ve iskelesi bu üçleme üzerine kurulmuştur. Allah-Muhammed-Ali üçlemesi, Aleviler inancının temel taşlarını oluşturmaktadır, tüm inanç sistemlerinin temel felsefesi bu üçlü üzerine kurulmuştur ve tam anlamıyla vazgeçilmez bir ilke konumundadır. Bu ifadeyle, Aleviler tek bir Tanrı’ya inandıklarını, Muhammed’in peygamberleri arasında en önemlisi olduğunu ve Ali’nin de Tanrı’nın velisi ve rehberi olduğunu vurgularlar. Bu nedenle, Alevi topluluğu, bu üçlü ifadeyi cem ibadetlerinde dualarının başında zikrederek, inançlarının temellerini pekiştirir ve birliklerini korurlar. Bu vazgeçilmez ilkenin ortaya konması, özellikle Aleviliğin tanımlanması ve anlaşılması açısından son derece önemlidir. Alevilik tarihinde, her dönemde toplumsal koşullar ne olursa olsun, bu temel düşünce, büyük fedakârlıklarla korunarak Alevi topluluğunun ortak değerleri arasında yer almıştır. Tarihsel değişimlerden etkilenmeyen bu temel prensip, her zaman canlı tutulmuş ve korunmuştur. 13. veya 16. yüzyılda yaşayan bir Alevi için Allah-Muhammed-Ali üçlemesi bugün yaşayan Aleviler içinde aynı manayı taşımaktadır (Korkmaz, 2023). Bu üçlü, İslam dininin temel değerlerine bağlılığı vurgularken aynı zamanda Pir Sultan’ın dini ve sosyal felsefesini de yansıtmaktadır. Allah’ın varlığı, birliği ve kudreti, Muhammed’in öğretileri ve Ali’nin liderliği gibi konular, Pir Sultan’ın deyişlerinde sık sık yer almaktadır. Alevi- Bektaşî inancında insanların hayatlarına rehberlik etmek için bu üçlünün öğretilerinden yararlanılmaktadır. Aşağıda Pir Sultan’ın Hak-Muhammed-Ali’yi anlatan birkaç şiirini vererek, konuyu biraz daha açıklığa kavuşturabiliriz.

Örnekler:

“Hayali gönlümde yadigâr kalan,
Allah bir Muhammed Ali’dir Ali
Darı geç üstünde namazın kılan,
Allah bir Muhammed Ali’dir Ali” (Aslanoğlu, 1997, s. 107, 20. şiir/1. dörtlük).

“Allah birdir Hak Muhammed Ali’dir
Anın ismi cümle alem doludur
Bu yol **Hak Muhammed Ali** yoludur.
Gel Muhammed Ali dergahına gel” (Aslanoğlu, 1997, s. 117, 31. şiir/1.dörtlük).

“Hocam bana ilimleri sorarsa,
Hak Muhammed Ali derdim okurum.
Kur’an’ın kilidi İhlâs-ı şerif,
Hasan-u Hüseyin’i sevdim okurum” (Aslanoğlu, 1997, s. 132, 49. şiir/1. dörtlük).

Pir Sultan toplam 204 deyişinde 426 defa tekrar eden tasavvufla ilgili motiflere yer vermiştir. Bunlar, On İki İmamlar (37), Hacı Bektaş Veli (13), talip, derviş, âşık, abdal, zâkir (31), er, eren, erenler ve veli, evliya (62), Zülfikar (11), cem, cem âyini, ayin-i cem (14), sema, semah (6), musahip, yol kardeşi, ahretlik (3), Kerbela katliamı (5), Kırklar, Kırklar Meclisi (16), elma (2) ve eşik (4) deyişte yer almaktadır. Tasavvufla ilgili motiflerin sıklıkları ise şu şekildedir. On İki İmamlar (122), Hacı Bektaş Veli (29), talip, derviş, âşık,

abdal, zâkir (63), er, eren, erenler ve veli, evliya (128), Zülfikar (13), cem, cem âyini, ayin-i cem (17), sema, semah (8), musahip, yol kardeşi, ahretlik (13), Kerbela katliamı (6), Kırklar, Kırklar Meclisi (20), elma (3) ve eşik (4) defa tekrar edilmiştir.

Pir Sultan'ın 37 deyişinde 122 defa "On İki İmamlar" (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynel Âbidin, İmam Bâkır, İmam Câfer, İmam Mûsâ'l-Kâzım, İmam Rızâ, İmam Takıy, İmam Nakîy, İmam Hasan'ül-Askerî, İmam Mehdî) yer almaktadır. Bu sayılar içerisinde Ali haricinde On İki İmamlar'ın isimlerinin ve On İki İmamlar kavramının geçtiği deyişler dâhil edilmiştir. Ali başka kategoride ele alındığı için bu sayılar içerisinde dâhil edilmemiştir. Alevilik öğretisinde On İki İmamlar, velayet makamının temsilcileri ve herhangi bir tür kirlilikten tamamen arınmış oldukları için, masumlar kabul edilir. Cem törenlerinde okunan dualarda, On İki İmamlar'a sevgi ve bağlılık ifadeleri yer alır. Ayrıca On İki İmamlar'ın özlü sözlerine atıfta bulunulur ve onların öğretilerine yönelik bilinç ve duyarlılık sürekli canlı tutulur (Kaplan, 2020, s. 136).

Örnekler:

"Gönül çıkmak ister Şah'ın köşkünün
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pirim Ali **On'ki İmam** aşkına
Açılın kapılar Şah'a gidelim" (Aslanoğlu, 1997, s. 130, 47. şiir/2. dördlük).

"Gece gündüz çağırırım pirime,
Seher vakti **On İki İmam** gel yetiş
Kanım kaynar imamların yoluna
Seher vakti **On İki İmam** gel yetiş" (Aslanoğlu, 1997, s. 173, 96. şiir/1.dördlük).

"Baharda açılır gonca gülümüz
Ol dergâha doğru gider yolumuz
On İki İmamı okur dilimiz,
Biz Muhammet Ali diyenlerdeniz" (Aslanoğlu, 1997, s. 187, 111. şiir/6.dördlük).

Pir Sultan 13 deyişinde 29 defa "Hacı Bektaş Veli"ye sıkça atıfta bulunmuştur. Hacı Bektaş Veli, Alevi-Bektaşî geleneğinin kurucusu olarak kabul edilir ve Pir Sultan'ın deyişlerinde onun öğretileri ve felsefesi önemli bir yer tutar. Pir Sultan, Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerini benimseyerek, onun insan sevgisi, hoşgörü ve eşitlik anlayışını deyişlerine yansıtır. Deyişlerinde Hacı Bektaş Veli'nin izinde olmak, onun yolunu takip etmek, onun öğretilerini yaşatmak önemli bir tema olarak işlenmektedir. Alevi-Bektaşî toplumunda ise Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri her zaman canlı tutulmuş ve yaşatılmıştır. Onun felsefesi, Alevi-Bektaşî inancının sosyal, kültürel ve dini hayatında büyük bir etkiye sahiptir ve Alevi-Bektaşî toplumunun kimliğini belirleyen temel öğelerinden biridir.

Örnekler:

"Muhammet neslinden şunda kim kaldı
Var mı **Hacı Bektaş Veli**'den gayrı
Onulmaz yaraya merhem kim sardı
Var mı **Hacı Bektaş Veli**'den gayrı" (Aslanoğlu, 1997, s. 100, 13. şiir/1. dördlük).

"Can bülbülü neden ediyor feryat
Şah-ı velayettir cümleye irşat
Bektaş-ı Veli'den umarız imdat
Kerbela aşkına imdada geldik" (Aslanoğlu, 1997, s. 115, 29. şiir/2. dördlük).

"Sabah seherinde niyaz ederken,

*Pirim Hacı Bektaş Veli'yi gördüm
Sundu ab-ı kevser mest olmuşum ben
Kanber'in elinde doluyu gördüm"* (Aslanoğlu, 1997, s. 135, 52. şiir/1. dördlük).

Pir Sultan'ın deyişlerinde, Alevi-Bektaşî geleneğinin kavramlarından olan "talip, derviş, âşık, abdal ve zâkir" gibi kavramlar 31 deyişte 63 defa kullanılmıştır. Bu kavramlar Alevi-Bektaşî inanç ve ibadet olgusunda toplumun kültürel bellek ve hafızasını yaşatan, aktaran ve koruyan kişilerdir. Ayrıca, bu kavramlar aynı manaya gelmekle beraber, sözlü geleneğe dayanmaktadır. (Özen, 2021, s. 161). Özellikle zâkirler ve âşıklar, Alevi-Bektaşî toplumlarında başat bir yer tutmaktadır ve çoğunlukla cem törenlerinde semah dönüleceği zaman deyişler söyleyerek, kültürel kodların taşıyıcılığını ve kültürel belleğin aktarımını gerçekleştirirler. Cem törenlerinde zâkirler, genelde dedenin yanında oturur ve "Telli Kur'an Saz" ile deyişleri şiirsel bir ahenkle topluluğa aktarır. Onlar, cem ritüelinin ahengi, sözü ve aynasıdır. Onların aktarmış olduğu öğretiler, Alevi-Bektaşî tarihinin, inancının, öğretinin ve geleneğinin temel felsefesini yansıtmaktadır. Bu doğrultuda Alevi-Bektaşî toplumunun inanç ve değerlerini korumak, yaşatmak ve gelecek nesillere söz yoluyla elden ele, dilden dile, telden tele aktarmak için çalışırlar. Öte yandan Alevi-Bektaşî toplumlarının kimliğinin korunmasına da katkı sağladılar. Zâkirlik geleneği hâlen Alevi-Bektaşî toplumları arasında cem törenlerinde yaygın bir şekilde devam etmektedir.

Örnekler:

*"Erler himmet eylen, niyaz eyleyim
Zakir oldum zikrederim Ali'yi
Fürkan'ın okurum, medhin eylerim,
Zakir oldum zikrederim Ali'yi"* (Aslanoğlu, 1997, s. 115, 29. şiir/2. dördlük).

*"Âşıklar sadıklar doğru varırlar
Anda cem olmuşlar verip alırlar
Cümle enbiyalar divan dururlar
Hakka karşı olan divanı buldum"* (Aslanoğlu, 1997, s. 131, 48. şiir/2. dördlük)

*"Şahın illerinden gelen turnalar,
Çağrışıp karışıp konar şah deyü
Talip olan mürşidini arzular,
Destine el salıp sunar Şah deyü"* (Aslanoğlu, 1997, s. 182, 106. şiir/1. dördlük).

Pir Sultan'ın 62 deyişinde 128 defa "er, eren, erenler ve veli, evliya" kavramları yer almaktadır. İnsanın Allah'a yaklaşma yolundaki çabalarını, özgün düşüncelerini ve inançlarını yansıtan bu kavramlar, Pir Sultan'ın deyişlerinde çok defa sadece "ermiş, evliya" manasında kullanılmaktadır (Deligöz, 2007, s. 493). Bu kavramlar, Alevi-Bektaşî geleneğinin özgün ve zengin kültür hayatının önemli bir parçasıdır. Allah'ın varlığını ve birliğini kavramış, insanlara rehberlik eden, örnek insanlardır. Pir Sultan'ın deyişlerinde "er, eren, erenler" Allah sevgisine bağlı olan, insanlara rehberlik eden ve olağanüstü sezgileriyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimseleri anlatır (Türk Dil Kurumu, 2023). Aşağıda Pir Sultan'ın deyişlerinde yer alan "er, eren, erenler ve veli, evliya" kavramları ile ilgili örnekler yer almaktadır.

Örnekler:

⁴ "Telli Kur'an" terimi, Alevi-Bektaşî inancında nefes, nutuk, düvaz imam, miraçlama, tevhid, devriye vb. gibi tasavvufi içerikli manzum türlerin bağlama eşliğinde icra edilmesinden kaynaklı sazın kutsanmasına yönelik gelenek içerisinde yaygın olarak kullanılan bir terimdir (Akın, 2020, s. 138).

“Mert olanlar ikrar eder cânâna
Erenler yolunda gelir meydana
 Şükür Mevlâ'ya ol sırr-ı Yazdan'a
 Mansûr'un dârında erkâna geldik” (Aslanoğlu, 1997, s. 115, 29. şiir/3. dördlük).

“**Erenler**, mihmana olayım kurban
 Mihmanı görünce olurum handan
 Pir Sultan'ım hoş tut daima mihman
 Ben seni defter-i Rahman'a yazdım” (Aslanoğlu, 1997, s. 124, 39. şiir/4. dördlük).

“Toprak iyi dedi Hak onu öğdü
Erenle evliya topraktan geldi
 Kulunun nasibin topraktan verdi
 Gel gönül yerlerden alçak olalım” (Aslanoğlu, 1997, s. 125, 41. şiir/3. dördlük).

Pir Sultan'ın 11 deyişinde 13 defa “Zülfikar” kavramından söz edilmektedir. Zülfikar, Ali'nin kılıcının adıdır ve Alevi-Bektaşî kültüründe önemli bir yere sahiptir. Alevi-Bektaşî geleneğinde de Zülfikar, Ali'nin gücünü, kişiliğini ve özelliklerini ifade eden bir semboldür. Zülfikar, cesaret, kahramanlık, adalet ve doğruluk gibi erdemleri simgelemektedir. Topluluklar, diğer topluluklardan kendilerini ayırmak için, dövme, takı, geleneksel giysi, dans ve hatta müzik gibi sınırlayıcı özellikler kullanırlar (Akdeniz, 2013, s. 133). Sınır koyucu yapı, kişinin kendini ötekilerden farklı ve onlara dâhil olmadığını vurgulamak için yaptığı davranışları kapsar; böylece bu davranışlar sayesinde, kişi kendine özgü farklılıklarıyla ötekilerden ayrılarak, egemen kültüre karşı çıkararak alternatif kimlikler oluşturur (Assmann, 2015, ss. 163-164). Pir Sultan'ın deyişlerinde yer alan Ali'nin Zülfikar kılıcı figürlü kolyeleri, yüzükleri ise Alevilerin egemen kültüre karşı geliştirmiş olduğu sınır koruyucu yapının ve Alevi-Bektaşî kültürel kimliğinin sembolik bir sonucu olduğunu söylememiz mümkündür. Kültürel kimliğin de bir gruba ait olması sonucu, sizi diğer topluluklardan farklı kılmamanızı sağlayan bir yapısı olduğu göz önünde bulundurulursa, "kimsiniz, kimlerdensiniz?" gibi sorulara yanıt vermek, bireylerin ve toplulukların kimliklerini belirlemesini kolaylaştıracaktır. Bu durumda, kimliğin hem kişisel hem de toplumsal olma özelliğini taşıdığını söylememiz ise yanlış olmayacaktır (Akdeniz, 2013, s. 133).

Örnekler:

“Kanber gibi hizmetine yedersen
 Bir dem ağlatırsan bir dem güldürsen
 Çekip **Zülfikar**'ın beni öldürsen
 Elim eteğinde kalsam ya Ali” (Aslanoğlu, 1997, s. 105, 18. şiir/3. dördlük).

“Hakk'ın emri ile Cebrail indi
 İndi de Ali'nin koluna kondu
Zülfikar kuşandı Düldül'e bindi
 Yezid'in neslini kıran Ali'dir” (Aslanoğlu, 1997, s. 163, 84. şiir/6. dördlük).

“Ali'dir Allah'ın dostu
 Hû dedi **Zülfikar** kesti
 Selman'a sümbüllü desti
 Veren Murtaza Ali'dir” (Aslanoğlu, 1997, s. 224, 150. şiir/4. dördlük).

Pir Sultan'ın 14 deyişinde 17 defa “cem, ayin-i cem” kavramları geçmektedir. Cem kelimesi, anlam olarak birlik ve beraberlik anlamlarına gelmektedir (Kaplan, 2020, s. 122). Pir Sultan'ın deyişlerinde geçen “cem, ayin-i cem” kavramları Alevi-Bektaşî geleneğinde

yapılan bir ibadet ve toplumsal bir etkinliği ifade etmektedir. Cem, Alevi-Bektaşî geleneğinde, insanların bir araya gelerek ortak dua ettiği ve semah döndüğü bir ritüeldir. Bu ritüel, genellikle bir dergâh veya cem evi adı verilen ibadethanelerde peygamber soyundan geldiğine inanılan dedeler tarafından yapılır. Cem, toplumsal bir etkinlik olduğu için, topluluk içinde birlik ve beraberliği pekiştirir, yardımlaşma ve dayanışma duygularını güçlendirir. Alevi yolunun temellerinden olan cem töreni, genellikle dinsel bir nitelik taşır ancak aslında çok yönlü bir işleve sahiptir. Hem ruhani bir pratik olarak hem de toplumsal ve bireysel bir sorgulama ve paylaşım etkinliği olarak görülebilir (Zelyut, 2009, s. 281). Alevi topluluğunun hem kadın hem de erkek üyelerinin katıldığı bir ritüel olan cemde, Muhammed'in Miraç'tan dönüşte Kırklar Meclisi'ne uğrayarak orada yaşadıkları canlandırılır. Ayrıca cem ritüelinde Alevilik öğretileri, tarihi olaylar ve Kerbela katliamı gibi Alevi inancında önem teşkil eden olaylar anlatılır. Öte yandan bu ritüelde on iki hizmet görevi yerine getirilir ve öğretiyi içeren deyişler, düvazlar, mersiyeler, tevhidler ve gülbanklar okunarak, semahlar dönülür (Akdeniz, 2011, s. 4). Böylelikle cem ritüelleri, Alevi kültürel belleğinin hatırlama yoluyla korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Pir Sultan'ın deyişlerinde "cem, ayin-i cem" kavramları, bu toplumsal etkinliği ifade etmekle birlikte, aynı zamanda topluluğun ortak değerlerini ve inançlarını yansıtmaktadır.

Örnekler:

*"Pir Sultan'ım eydür, Yezitler gamda
Horasan erleri Urum 'da Şam'da
Biz de mihman olduk bir ayn-i cemde
Doypuş usanmadık hallerinize"* (Aslanoğlu, 1997, s. 92, 4. şiir/5. dördlük).

*"Ceme varmak murat almak nihayet
On iki erkanda okunur ayet
Vücutun şehrinin pak eyle gayet
Gerçek mumin bu dergâhta velidir"* (Aslanoğlu, 1997, s. 165, 86. şiir/2. dördlük).

Pir Sultan'ın 6 deyişinde 8 defa "sema veya semah" kavramından söz edilmektedir. Pir Sultan'ın deyişlerinde yer alan bu kavramlar, Alevi-Bektaşî topluluğunun inançları gereği genellikle müzik eşliğinde kadın ve erkek canların cemlerde söylenen deyişler eşliğinde birlikte yaptıkları dinsel törendir (Gölpınarlı & Boratav, 2010, s. 245). Pir Sultan, semahı bir ibadet şekli olarak kabul etmiştir ve deyişlerinde bu ritüelin önemine sık sık vurgu yapmıştır. Deyişlerinde, semahın manevi yönünü vurgulayarak, insanın Allah'a yakınlaşmasının bir yolu olarak övmüştür. Bazı deyişlerinde ise semah, sevgi, birlik ve dayanışma gibi temel insan değerlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Pir Sultan'ın semah ile ilgili deyişlerinde, semahın ruhani bir deneyim olduğu ve insanın ruhunu yükselttiği vurgulanır. Semah sırasında deyişlerle bütünleşen insan, kalbini ve zihnini Allah'a doğru açarak, kendisini O'na yakınlaştırır ve manevi bir zevk duyar. Bu nedenle semah, Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli bir ritüel olarak kabul edilirken, Alevi-Bektaşî toplumu içerisinde temel bulan ve günümüzde de yaşatılmaya devam eden dini bir ritüeldir.

Örnekler:

*"Pir Sultan'ım bahçesini zeyn eder
Üstat nazarında erkânın güder
Kırklar semâ ile hak yola gider
Üçlerle yediler geldiler erkân üstüne"* (Aslanoğlu, 1997, s. 96, 8. şiir/5. dördlük).

"Silkinip uçar da kanadın çatar,

*Seçer kılavuzlar önüne katar.
Hasan Hüseyin'in semah'ın tutar,
Kerbela' da illeri var turnanın" (Aslanoğlu, 1997, s. 140, 59. şiir/2. dörtlük).*

*"Kırk Budak'ta şem'a yanar
Dolusun içenler kanar
Âşıkların semâ döner
Hünkâr Hacı Bektaş Veli" (Aslanoğlu, 1997, s. 196, 120. şiir/4. dörtlük).*

Pir Sultan'ın 3 deyişinde 13 defa "musahip, yol kardeşi ve ahretlik" kavramlarından söz edilmektedir. Bu kavramlar, Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli bir yer tutar ve bu gelenek insanlar arasındaki manevi bağı ifade eder. Musahiplik, birbirini seven, dayanışma içinde olan, yardımsever ve birbirine saygılı insanların oluşturduğu bir kardeşlik bağıdır. Alevi toplumunda musahipsiz tarikata girilemez (Kehl-Bodrogi, 2012, s. 62). Tarikata girmek isteyen genç, huyunu sevdiği, her halini bildiği bir genci kendisine kardeş, seçecektir. Fakat bu iki gencin yaşlarının birbirine yakın olması, ikisinin de evli olması (Gölpınarlı ve Boratav, 2010, s. 160) yaşam standartlarının birbirine yakın olması, anne ve babalarının razı olmaları, birbirlerinden gizli sırlarının olmaması ve mallarını paylaşabilmeleri, hak yememeleri gerekmektedir (Kaplan, 2020, s. 125). Tercih yapıldığında "kardeşler⁵" dini lideri (pir) haberdar ederler. Pir onları musahipliğin kuralları ve sorumlulukları dair birtakım bilgilendirmeler yapar. Öte yandan onlara bu bağı iptal edilemeyeceği, bu ve öteki dünyada geçerli olduğu, öteki dünyada sorgulandıklarında birbirlerinden sorumlu olduklarını hatırlatır. Musahiplik için huzura çıkanlara pirin onay vermesi durumunda, merasim dualar ve kurban adamayla son bulur (Gezik, 2016, s. 261).

Musahiplik oluşumu sırasında, topluluk üyeleri tarafından yapılan hizmetlerin cemaat önünde gerçekleştirilmesi, grup üyelerinin kimliklerinin dinamik bir zeminde şekillenmesine yardımcı olan bir süreçtir. Arslan'a (2012, s. 41) göre, Alevi musahiplik geleneğinde yer alan ikrarın beraberinde getirdiği yaptırımlarla belirlenmiş kurallar, Alevi cemaatinin uyması gereken ahlaki yasalardır. Musahiplik ceminde yer alan ritüel kalıpları ve uygulanan kurallar, sosyal bir örgüt içerisindeki hiyerarşik yapının hatırlanmasına yardımcı olan bir araçtır. Bu kalıp ve kurallar aynı zamanda geçmişe saygı duymak ve hiyerarşik yapıyı korumak ve hatırlatmak için oluşturulan kültürel belleğin de birer parçasıdır (James, 2013, s. 142). Ayrıca musahiplik sürecinde gerçekleştirilen hizmetler ile yapılan dualar ve verilen ikrarlar, kurum üyelerinin birbirlerine bağlılıklarını ve dayanışmalarını artırarak onlara kimlik duygusu kazandırmaktadır. Verilen tüm bu bilgiler ışığında Pir Sultan'ın deyişlerinde, musahiplik bağına sahip olanların dünya ve ahiret hayatında birbirlerine destek olmaları, birbirlerini koruma ve kollama görevleri olduğu da açıkça vurgulanmaktadır.

Örnekler:

*"Musahipten özün seçen musahip
On'ki İmam dergâhına varamaz
Musahibin sırrını açan musahip
On'ki İmam dergâhına varamaz*

⁵ "Kardeşler" pirin huzurunda gülbak olarak adlandırılan bir konumda dururlar. Eller çapraz bir şekilde göğüste, sağ ayağın baş parmağı sol ayağın üstünde ve baş hafif eğik halde olur. Bu duruş "ölmeden önce ölmek" olarak ifade edilen duruşu sembolize etmektedir. Kişi piri karşısında Tanrı'nın mahkemesinin önünde durduğu gibi olmalıdır. Bu duruş birçok tarikatta yeni üyelerin kabul edilmiş merasiminde de uygulanmaktadır.

Musahip musahibin sırrın açar
Evlialar anın huşmından kaçar.
Dünyadan ahrete imansız göçer
On'ki İmam dergâhına varamaz.

Musahip var musahibinin varisi
İkisi de bir elmanın yarısı.
Özü çürük kallaş olsa birisi
On'ki İmam dergâhına varamaz

Musahip musahibe bulsa bahane
Anı da sürerler bir ulu hana.
Âhiri cehennem oduna yana
On'ki İmam dergâhına varamaz

Musahip muhasibe etse bir güman
Anda ne din kalır ne de bir iman.
Şfaatçi olmaz On İki İmam,
On'ki İmam dergâhına varamaz.

Pir Sultan'ım bed huylardan bezili
Yerden gökten umutçuğu üzülü
Musahip musahiple gezse küsülü
On'ki İmam dergâhına varamaz" (Aslanoğlu, 1997, s. 183-184, 108. şiir/1.2.3.4.5.6.
dörtlükler).

Pir Sultan'ın 5 deyişinde 6 defa "Kerbela katliamı"ndan söz edilmektedir. Kerbela katliamı, İslam tarihinde önemli bir olaydır. Muhammed'in kızı Fatma'nın, Ali'nin oğlu Hüseyin'in, 6 aylık bebekleri ve yarenlerinin, açlık ve susuzluk içindeyken Yezid ordusuyla yaptığı çarpışma sonucu şehit edildiği bir savaşı ifade etmektedir ve cemlerde, deyişlerde bu olaydan bahsedilerek, kültürel belleği canlı tutmak amacıyla hatırlama ve hatırlatma unsurlarına yer verilmektedir. Aleviler ise Kerbela katliamını anmak ve unutmamak adına yas orucu olarak adlandırdığı Muharrem ayı orucunu tutarlar. Muharrem ayı boyunca tutulan yas orucu, On İki İmamlar adına 12 gün boyunca tutulurken, ayrıca Hüseyin'in amcasının oğlu Müslim ve iki oğlu için de üç gün boyunca tutulur. Oruç, Muharrem ayına üç gün kala başlar ve masumlar orucu olarak adlandırılır. 12 günün sonunda ise aşure, lokma gibi yiyecekler dağıtılır. Muharrem orucu boyunca su içmek, kurban kesmek, tıraş olmak, eğlence ve düğün yapmaya ara verilmektedir, yani her türlü dünyevi zevklerden uzak durarak, yas havası içerisinde bu günlerini oruç tutarak geçirmektedirler (Ünlü, 2020, s. 39). Muharrem orucu boyunca su içilmemesinin nedeni Kerbela' da Hüseyin ve onun yakınlarının suya erişimlerinin engellenmesi sebebiyle susuz kalmışlardır. Bu nedenle Muharrem ayı boyunca Alevi-Bektaşî topluluğunda yas tutulurken, şehitlerin acısı ve sıkıntıları anısına su içilmesi yasaklanmıştır. Bu uygulama, Alevi-Bektaşî topluluğunda Kerbela olayının anısını canlı tutmanın yanı sıra, insanların susuz kalmak gibi en temel ihtiyaçlarının bile engellenebileceği acı bir gerçeği hatırlatmak için de bir hatırlatma olarak görülebilir. Kerbela katliamı Alevi-Bektaşî toplumunda derin bir iz olarak kalmış ve Alevilerin özgün bir kimlik oluşturma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Pir Sultan da deyişlerinde Kerbela katliamını insanlığın acı dolu bir geçmişi olarak ele almıştır. Onun deyişlerinde Kerbela katliamı, insanlık tarihindeki adaletsizliğin, zulmün ve acının simgesi olarak yer almıştır.

Örnekler:

“**Kerbela** Çölü’nden bir koyun geldi
Kuzum diye meleyüben ağladı
Koyunun sadası bağrımı deldi
Yürekteki yaralarım dağladı” (Aslanoğlu, 1997, s. 98, 11. şiir/1. dördlük).

“Can bülbülü neden ediyor feryat
Şah-ı velâyettir cümleye irşat
Bektaş-ı Veli’den umarız imdat
Kerbela aşkına imdada geldik” (Aslanoğlu, 1997, s. 115, 29. şiir/2. dördlük).

“Hak’tan ola bu çilenin kolayı
Merd isen kabul et her bir belayı
Duymadın mı **Şehid-i Kerbela**’yı
Düşün Ehl-i Beyt’i sabret bakalım” (Aslanoğlu, 1997, s. 124, 40. şiir/2. dördlük).

Pir Sultan’ın 16 deyişinde 20 defa “Kırklar ya da Kırklar Meclisi”nden söz edilmiştir. Kırklar Meclisi, Alevi-Bektaşî inancında önemli bir yere sahip olan bir ritüeldir. Bu ritüelde, kadın ve erkek karışık olmakla birlikte, -Fatma dâhil - 17’si kadın 23’ü ise erkektir. Ali ve Selman-ı Pak ise erkeklerden ilk ikisidir (Deligöz, 2007, s. 527). Kırklar Meclisi’nin gerçekleştirilmesi Alevi-Bektaşî geleneğinde bir dizi sembolik anlama sahiptir. Bu ritüelde, Ali’nin yolunda yürüyenlerin hatırası yaşatılırken, aynı zamanda toplumun birlik ve beraberliği pekiştirilir. Öte yandan Alevi- Bektaşî inancına göre Kırklar Meclisi aynı inanca sahip kişilerin topluluk içerisinde eriyerek bir olmalarının zirvesini temsil etmektedir. Dahası kişinin topluluk içerisinde eriyip bir varlığa dönüşmesi, Tanrı’ya ulaşmanın ön aşamasıdır. Bir sonraki aşama ise bir olan topluluk Tanrı ile birleşerek kendilerinden geçecek ve Hak olmak suretiyle birliğe gireceklerdir (Yıldırım, 2020, s. 147). Pir Sultan’ın deyişlerinde de Kırklar Meclisi’ne yapılan atıflar genellikle toplumun birlik ve dayanışma içinde olması, dinî inançların ve öğretilerin doğru şekilde yaşanması gibi konuları işlemektedir. Kırklar Meclisi, Alevi-Bektaşî inancının temel ritüellerinden biri olduğu için, Pir Sultan’ın deyişlerinde yerini aldığı görülmektedir.

Örnekler:

“Pir Sultan’ım, firkat bağrımı deldi
Ali, Fatma, Düldül, Zülfikar geldi
Kuzu kurban olmaz, ya niçin oldu
Kırklar da Hû deyip özün birledi” (Aslanoğlu, 1997, s. 98, 11. şiir/7. dördlük).

“Evel Cebrail’in ilk kelimada
Kırklar meclisinde, aşk meydanında
Muhammed Ali’nin sır kelâmında
Nihan söyleşirken dilinde idim” (Aslanoğlu, 1997, s. 126-127, 43. şiir/2.dördlük).

“**Kırklar** meydanında erkân isteyen
Arıtsın kalbini çöksün otursun
Erenler önünde lokmayı sunan
Hiçperdesini döksün otursun” (Aslanoğlu, 1997, s. 148-127, 68. şiir/1. dördlük).

“Alçağa tutmuş yüzünü
Hakk’a bağlamış özünü
Kırklar ile bir üzümü
Yiyen Murtaza Ali’dir” (Aslanoğlu, 1997, s. 223, 150. şiir/2. dördlük).

Pir Sultan'ın 2 deyişinde 3 defa "elma" kavramından söz edilmektedir. Elma, dünya genelinde birçok din, kültür ve ritüellerde önemli bir sembol ve imge olarak kullanılmıştır. İncil'de, Âdem ve Havva'nın cennette yasak ağaçtan yedikleri meyve, Yunan mitolojisinde tanrıları birbirine düşüren Herakles'in on birinci görevi olarak bilinen Hesperid'ler bahçelerinin Altın Elması (Aslan ve Arda, 2009, s. 99), güzellik ve aşk tanrıçası Aphrodit'in Meyvesi olarak kabul edilen elmanın Türk sözlü kültüründe de önemli bir yeri vardır. Alevi-Bektaşî geleneğinde, elma Cebrail tarafından cennetten getirilerek Ali'ye sunulmuş ve kutsal bir meyve olarak kabul edilmiştir (Daşdemir, 2015, s. 83). Alevi-Bektaşî geleneğinde, ayinlerde kurban maksadıyla getirilen elma tekbirlerle kurban edilir. Bu ritüelin nedeni, elmanın cennet meyvesi olarak kabul edilmesidir (Türkdoğan, 1995, s. 105). Bugün de hâlen Alevilerin kansız kurbanları arasında yer alan elma cem ritüelinde Pir tarafından belirli bir tertip içinde parçalara bölünerek lokma olarak dağıtılmaktadır. Ayrıca elma, musahiplik erkânında kurban almaya maddi durumu el vermeyen musahipler tarafından kurban niyetine ikiye bölünerek, musahip olan kişilere pay edilir. Alevi- Bektaşîlerce, musahiplik bir elmanın iki yarısı olarak algılanmaktadır. Bu algı Pir Sultan'ın şiirlerine de yansımıştır.

Örnekler:

"Bu oğlanın Ali olduğun bildiler,
Aman mürovet deyi dara durdular.
Özlerinden hayli sitem sordular,
Cebrail Cennet'ten **elma** getirdi.

Getirip **elmayı** terceman verdi,
Şah eline alıp dört pare kıldı.
Bir paresin Şah'ım nuş edip kandı,
Üçünü melekler Hakk'a götürdü" (Aslanoğlu, 1997, s.102, 15. şiir/3.4. dörtlükler).

"Musahip var musahibinin varisi,
İkisinde bir **elmanın** yarısı.
Özü çürük kallaş olsa birisi,
On iki İmam dergâhuna varamaz" (Aslanoğlu, 1997, s.184, 108. şiir/3. dörtlük).

Pir Sultan'ın 4 deyişinde 4 defa "eşik" kavramından söz edilmektedir. Eşik tanım olarak her ne kadar kapı, kapı girişi kapı basamağı anlamına gelse de Alevilikte eşik, ritüellerin yerine getirildiği ve erenlerin mekânına giriş aşamasına karşılık gelmektedir (Özen, 2021, s. 168). Öte yandan, Muhammed'in "Ben ilmin şehriyim Ali onun kapısıdır" sözünden esinlenerek Şah-ı Merdan Ali'nin yolun bir simgesi olarak kabul edilmektedir. Bu inanışa göre yolun simgesi olarak algılanan meydanın giriş kapısının iç kısmı, eşik olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple Alevi toplumunda eşik kutsaldır; asla eşiğe basılmaz ve niyaz etmeden girilmesi günah sayılmaktadır. Niyaz etme, Aleviler tarafından eşğin önünde sol diz üzerine çökerek elleri eşiğe koyup üç kez öpmek biçiminde uygulanmaktadır. Pir Sultan'ın deyişlerine ise şu şekilde yansımıştır:

Örnekler:

"Hak nasip eylese dergâha varsam
Bir dem divanına dursam ya Ali
Eğilsem **eşiğine** niyaz eylesem
Yüzüm tabanına sürsem ya Ali" (Aslanoğlu, 1997, s. 105, 18.şiir/1. dörtlük).

Arzuladım size geldim
Hünkâr Hacı Bektaş Veli

Eşiğine yüzüm sürdüm

Hünkâr Hacı Bektaş Veli" (Aslanoğlu, 1997, s. 195, 120.şiiir/1. dörütlük).

Pir Sultan'ın 23 deyişinde 43 defa "Şah" kavramı geçmektedir. Pir, sık sık Şah'ı çağırılmaktadır. Peki kimdir bu Şah? Bu soruyu Boratav şöyle yanıtlar: "O çağların kızılbaşları dilinde Şah deyimi, ta Ali'den başlayarak, kıyamet gününde yeniden dünyaya gelecek olan Mehdi'ye kadar, dünyayı haksızlıktan, karanlıktan, zulümden arıtacak kurtarıcılarının simgesidir" (akt. Ersan, 2017, s. 194).

Bu konuda Eyüboğlu şöyle der:

"Pir Sultan'ın Padişah'a karşı Şah'tan yana olması, kendi imparatoruna karşı bir yabancı imparatoru tutmak değildir. Anadolu köylüsünün dili ve fakir fukaranın özgürlük özlemeye koşuşan, satılmış softaların karşısına dikilen Pir Sultan'ımız, insanın insana kulluğunun hiçbir türüsüne boyun eğecek yaradılıştta değildir. Onu saraya ve bütün saraylara karşı halkın savunucusu sayma dan kişiliğine ve şiirlerine yaklaşmak mümkün olmadıktan başka, asılması olayı da kolay açıklanamaz (Eyüboğlu (1993, s. 77).

Yani, Pir Sultan, "Şah" kavramını sıklıkla kullanarak insanların içlerindeki gerçek benliği keşfetmeleri, kendilerini ve dünyayı doğru anlamaları ve yaşamaları gerektiğini vurgulamıştır.

Örnekler:

"Derdim çoktur, hangisine yanayım

Yine tazelendi yürek yarası

Ben bu derde kimden derman umayım

Meğer Şah elinden ola çaresi" (Aslanoğlu, 1997, s. 113, 26 şiir/1. dörütlük).

"Hak'tan nidâ geldi garip bülbüle

Bülbül âşık oldu bahçede güle

Ali niyet etti bindi Düldül'e

Sultan evlerine gider Şah deyü

Pir Sultan'ım eydür, gözüümün yaşı

Delik deşik oldu bağırımın başı

Kalktı havalandı gönlümün kuşu

Şah'ın dergâhına konar Şah deyü" (Aslanoğlu, 1997, s. 182, 106. şiir/4.5. dörütlükler).

Sonuç

Anadolu kültüründe önemli bir yere sahip sözlü edebiyat ürünlerinden biri deyişlerdir. Deyişlerde Alevi-Bektaşî toplumunun mitolojisi, inanç yapısı, ritüelleri, maruz kaldıkları katliamlar ve yaşam tarzı gibi unsurlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada İbrahim Aslanoğlu'nun "Pir Sultan Abdallar" adlı eserinde yer alan Banazlı Pir Sultan'a ait 161 deyiş incelenmiştir. Bu deyişlerin Alevi-Bektaşî inanç kültürünün aktarıcısı ve kültürel belleğin koruyucusu olduğu gibi Alevi- Bektaşî kültürüne ait izleri taşıdığı da tespit edilmiştir.

Deyişlerde tespit edilen kelimeler, Alevi-Bektaşî toplumunun inanç yapısı ve ritüelleri hakkında bize bilgi vermektedir. Söz gelimi deyişlerde "Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali" kelimelerinin sıkça yer alması, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin ve temel felsefesinin bu üçleme üzerinden inşaa edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Alevi-Bektaşî gülbanklarında ve ritüellerinde sıkça kullanılan pek çok kelime Pir Sultan'ın deyişlerde de yer almaktadır. Bu kelimelerden deyişler içerisinde en fazla

kullanılanları, dini kavram ve şahıslar kategorisinde Allah'ın adına ve onun yerine geçen veya aynı anlama gelen "Hakk, Rabb, Tanrı, Hû, Huda, Bâri Hûda, Mevlâ, Yaradan ve Rahman" kelimelerini; tasavvufta yine mecazî olarak Allah demek olan "Didar ve Elif"; tasavvufla ilgili motifler kategorisinde, "eren, erenler ve veli, evliya", "On İki İmamlar", "Hacı Bektaş Veli", "Zülfikar", "cem, ayin-i cem", "musahip, yol kardeşi, ahretlik", "Kırklar, Kırklar Meclisi'dir". "Sema, Semah", "Kerbela Katliamı", "elma" ve "eşik" kavramları ise en az kullanılan kelimeler arasında yer almaktadır. Ayrıca Pir Sultan'ın 23 deyişinde 43 defa "Şah" kavramı geçmektedir. Pir Sultan, insanların içlerindeki gerçek benliği keşfetmeleri, kendilerini ve dünyayı doğru anlamaları ve yaşamaları gerektiğini vurgulamak adına bu kavramı kullanmıştır.

Alevi-Bektaşî kültürü, deyişler gibi önemli bir sözlü gelenek aracılığıyla nesilden nesile aktarılan ve Alevi-Bektaşî toplumunun dayanışmasını sağlayan zengin bir kültürel belleğe sahiptir. Bu bağlamda Pir Sultan'ın deyişleri kültürel belleğin izlerini yoğun bir şekilde taşımaktadır. Genel itibarıyla Alevi toplumunun inanç yapısını taşıyor olmasının yanı sıra, kültürel bellek açısından ele alındığında taşımış olduğu inanç değerlerini gelecek kuşaklara aktarma görevini üstlendiği apaçık ortadadır. Deyişler, aynı zamanda bu inançların canlı kalmasını ve Alevilerin maruz kaldıkları katliamların ve yaşamış oldukları toplumsal olayların da unutulmasının önüne geçmektedir.

Bütün bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Pir Sultan'a ait deyişlerin Alevi kültürünün izlerini taşıdığı tespit edilmiştir. Pir Sultan'a ait deyişler Alevi- Bektaşî kültürünün aktarımını ve devamlılığını sağlamada önemli bir rol üstlenmektedir. Bu deyişlerin cem ritüellerinde kullanılmaya devam etmesi ise Alevi-Bektaşî kültürünün aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akın, B. (2018). Kültürel Bellek ve Müzik. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (13), 101-117.
- Akın, B. (2020). Kopuzdan "Telli Kur'an"a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni. *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, 20(1), 135-162.
- Akdeniz, S. (2011). *Alevi Müzik Uyanışının, Birlik ve Farklılık Ekseninde İzmir Yamanlar Cemevi Müzik Pratiklerine Yansıması*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Akdeniz, S. (2013). Alevi Müzik Uyanışının, Birlik ve Farklılık Ekseninde İzmir Yamanlar Cemevi Müzik Pratiklerine Yansıması. *EU Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, (3), 129-147.
- Arslan, Ç. (2012). *Ahlak Felsefesi Açısından Musahiplik*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Arslan, M. (2015). Kültürel Belleğin Uzman Taşıyıcıları Olarak Âşıklar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 15(1), 1-6.
- Aslan, E. E., & Arda, Z. (2009). Mitolojide Elma- Seramik ve Resim Sanatındaki İzdüşümleri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, (1), 99-106.
- Aslanoğlu, İ. (1997). *Pir Sultan Abdallar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Avcı, A. H. (2012). *Bize de Banaz'da Pir Sultan Derler*. Ankara: Barış Kitap.

- Bezirci, A. (1994). *Pir Sultan Yaşama, Kişiliği, Sanatı, Bütün Şiirleri*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Clarke, G. L. (2000/1). *Mysticism and Music*. *Folklor / Edebiyat*, (21), 59-74.
- Coşkun, H. (2015/I). Sivas Alevilerinin Din Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış (Yassıpınar ve Serinyayla Köyleri Örneği). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi- İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III(1), 198-228.
- Daşdemir, Ö. (2015). Alevi-Bektaşî Geleneğinde Elma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 83-97.
- Deligöz, H. (2007). *Pir Sultan'ın Şiirlerinin Tahlili ve Dayandığı Temeller*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Dursun, C. (2017). *Kul Himmet Şiirlerinde Mitik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Erol, A. (2005). Değişen Koşullarda Alevi Müziği. *Alevi Bektaşî Kültürü Müzik Sempozyumu*, 60-74. Ankara: Hacı Bektaşî Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi.
- Erol, A. (2009). Marketing the Alevi Musical Revival. J. Pink içinde, *Muslim Societies in the Age of Mass Consumption*, 165-184. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Erol, A. (2010). Alevi Kimliğini Diasporada Müzakere Etmek: Toronto Alevi Göçmenlerinin İfade Kültürü Pratikleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi* (56), 39-60.
- Eyüboğlu, S. (1993). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1991). *Alevi Bektaşî Edebiyatı*. İstanbul: Der Yayınları.
- Fuat, M. (1999). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2013). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gölpınarlı, A., & Boratav, P. N. (2010). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Gezik, E. (2016). *Geçmiş ve Tarih Arasında Alevi Hafızasını Tanımlamak*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Hakkı, S. (t.y). *Alevilikte Kapı ve Kapı Eşiğinin Kutsallığı*. <https://www.uludivan.de/> [Erişim tarihi: 17.03.2023].
- James, W. (2013). *Törenselle Hayvan Yeni Bir Antropoloji Portresi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaplan, A. (2020). Cem Ritüellerinde Kültürel Bellek Oluşturma. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (96), 117-143.
- Kehl-Bodrogi, K. (2012). *Kızılbaşlar / Aleviler Anadolu'daki Ezotelik İnanç Topluluğu Hakkında Araştırma*. (B. E. Oktay Değirmenci, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Korkmaz, B. (t.y). *Duisburg Alevi Toplumu: Allah - Muhammed - Ali İnancı*. <http://www.alevi-du.com/alevilik/allah-muhammed-ali-inanci/> [Erişim tarihi: 15.03.2023].
- Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük (2023). <https://www.luggat.com/Sah-1%20merdan/1/1> [Erişim tarihi: 08.03.2023].

- Özen, G. Ç. (2021). *Alevi Bektaşî Geleneğinin Etnografik Çalışması*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Öztelli, C. (1985). *Pir Sultan Abdal Yaşamı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım.
- Şener, C. (2013). *Alevilik Olayı: Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi*. İstanbul: Etik Yayınları.
- TDK. *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.tdk.gov.tr> [Erişim tarihi: 11.03.2023].
- Türkdoğan, O. (1995). *Alevi-Bektaşî Kimliği, Sosyo-Antropolojik Araştırma*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ünlü, İ. (2020). Muharrem Matemi/Orucu, Aşure Günü ve Erzincan'da Aşure Etkinlikleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 31-51.
- Yıldırım, R. (2020). *Geleneksel Alevilik İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zelyut, R. (2009). *Türk Aleviliği, Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni*. Ankara: Kripto Yayınları.